

КРАТАК ОСВРТ НА НЕКЕ АСПЕКТЕ СУМЕРСКЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ (ПОРЕКЛО, ХРОНОЛОГИЈА, РЕЛИГИЈА, МИТОЛОГИЈА И ЕПИКА)

Петар В. Шеровић
Православни богословски
факултет
Универзитет у Београду

Апстракт: Прва истински урбана људска култура настала је у југозападној Азији и то на просторима Месопотамије, тј. у Сумеру. Иако су Сумерци као народ нестали са историјске сцене негде почетком друге миленијума пре Христа, њихова цивилизација наставила је да живи и да се даље развија преко оних коју су ту цивилизацију усвојили – преко семитских народа Акађана и Аморићана, а пошто и осталих народа Месопотамије па и шире. Својом трансмисијом, како преко својеврсне симбиозе јудеохришћанске и јелинске мисли која је нашла свој најаушеничнији израз у ромејској хришћанској култури, а тако и преко изворних традиција јудаизма и ислама, сумерска цивилизација је уграђена у саме темеље савремене светске цивилизације.

Кључне речи: Месопотамија, Сумер, Сумерци, периодизација, релативна хронологија, апсолутна хронологија, историологија, историографија, космологија, теологија и пантеон, митологија, епика.

Увод

Колевка евромедитеранске, односно античке, а потом и европске јудеохришћанске цивилизације, налазила се на просторима југозападне Азије, централне и источне Мале Азије, као и североисточне Африке. Реч је о једном ширем региону у чијим оквирима су никле најстарије познате светске цивилизације (изузимајући области сличног значаја у долинама реке Инд на Индијском потконтиненту и Жуте реке на Далеком истоку којима се овде нећемо бавити). Ради се, пре свега, о међуречју Тигра и Еуфрата, односно о Месопотамији (грчки: Μεσopotamία, превод од староперсијског *Мијанрудан* – „Земља између двеју река“, или арамејског назива *Бетх-Нахрин* – „Кућа двеју ре-

ка“) као и о областима око доњег тока реке Нил. Нешто шире гледано, на великим просторима од Иранске висоравни на истоку, преко тзв. „Плодног полумесеца“ који се у широком луку пружа према Средоземном мору, па до Либијске пустиње на западу, а на северу преко данашње Анадолије до Црног мора, настају и, потом, нестају државе Сумераца, Еламићана, Акаћана, Аморићана, Касита, Асираца, Халдејаца, Хетита, Урарћана, Хурита и Арамејаца, древна јеврејска држава, области под управом Фенићана и Филистејаца, Персијско царство, а на тлу североисточне Африке готово за све то време траје грандиозна држава древног Египта.

На овим просторима, а пре свега на једном делу територије данашњег Курдистана – на висоравни Цармо, дошло је око 7000 година пре Христа до једне од најзначајнијих прекретница у историји људског рода коју је славни теоретичар Гордон Чајлд (Gordon Childe)¹ назвао „неолитском револуцијом“. Реч је о појави почетних фаза активног бањвања земљорадњом и сточарством што је, током времена, одсудно утицало на то да становништво овог дела света постепено пређе са номадског на седелачки начин живота. То је, са своје стране, био главни предуслов за настанак првих сталнијих сеоских, а затим и градских насеља у ширем региону југозападне Азије и Блиског истока, тј. првих облика градског, односно урбаног живота. Сам процес постепене урбанизације довешће до наглог убрзања цивилизацијског развојка целокупног људског друштва на овим просторима. Временом долази до појаве првих облика писане мисли – првих писаних израза изворних религијско-култних и уметничких осећања, првих написаних етичко-правних норми о уређењу односа између људи, као и до стварања изворних стилова и иконографија које се касније могу препознати у јудејској, јелинској, јелинистичкој, римској, ромејској (византијској) и западноевропској средњовековној књижевности, ликовној уметности и архитектури. Истовремено, овде су ударени и темељи модерних егзактних наука. Када се све то сабере на једно место, јасно је да се овде ради о првим, прецизно израженим и за каснија покољења брижљиво сачуваним изразима космогонија, теогонија, митова, епова, култних обреда, писама и законодавстава. Овде је, такође, реч и о најстаријем мозаику, о првим примерцима зидног сликарства, рељефа, скулптуре, о првом портрету; о првом стубу, ступцу, луку, калоти, првим монументалним храмовима, владарским палатама, библиотекама и утврђеним градовима; о првим видовима астрономије, математике, медицине и стоматологије...

¹ V. Gordon Childe, *The Dawn of European Civilization*, Paladin 1973.

Слика 1: Таблица од печене глине са сумерским клинастим писмом ; Слика 2: Сумерска верзија приче о Потопу (XIX–XVIII век пре Христа)

Може се слободно рећи да је прва истински урбана људска култура настала у југозападној Азији и то на просторима Месопотамије, тј. у Сумеру. Иако су Сумерци као народ нестали са историјске сцене негде почетком другог миленијума пре Христа, њихова цивилизација наставила је да живи и да се даље развија преко оних коју су ту цивилизацију усвојили – преко семитских народа Акађана и Аморићана, а потом и осталих народа Месопотамије па и шире. Својом трансмисијом, како преко својеврсне симбиозе јудеохришћанске и јелинске мисли која је нашла свој најаутентичнији израз у ромејској хришћанској култури, а тако и преко изворних традиција јудаизма и ислама, сумерска цивилизација је уграђена у саме темеље савремене светске цивилизације.

Проблем порекла Сумераца

Сасвим је извесно да су најстарији до сада пронађени писани споменици управо на сумерском језику, исписани сумерским пиктографским, а потом и клинастим писмом. Али ко су били Сумерци? Јесу ли они издаци неког древног, праисторијског стратума аутохтоног становништва саме Месопотамије, или су, пак, дошљаци – страни елемент на овоме тлу? Ако јесу дошљаци, онда одакле су дошли и када? У научним круговима су се развиле расправе о овом значајном проблему још шездесетих година XIX века када су, захваљујући напорима Етјен де Сарзек (Etienne de Sarzec) и Жил Опера (Jules Oppert), пр-

ви јаснији трагови сумерске цивилизације изашли на видело јавности. Међутим, може се слободно рећи да тај проблем ни данас још увек није у потпуности осветљен без обзира на резултате најновијих интердисциплинарних научних истраживања.

Пре свега, сама реч „Сумерци“ потиче од древног назива за јужни део Месопотамије, тј. данашњи јужни Ирак, који је *Сумер*, или тачније *Шумер*, а у клинастом писму најчешће је изведен знацима *КИ.ЕН.ГИ*. Још увек има извесних нејасноћа у вези са значењем *КИ.ЕН.ГИ*. Један број научника је мишљења да су *Шумер* и *Кенџи*, *шј. Кенџи(р)* две варијанте једне исте речи изражене коришћењем два различита сумерска дијалекта, *емеку* и *емесал*. Други, пак, сматрају да је *КИ.ЕН.ГИ* „сложени идеограм“ који означава „Земљу (*КИ*) господара (*ЕН*) трске (*ГИ*)“, тј. „Земљу бога ЕНКИ-ја“.² Извесно је да су на почетку историјске епохе три етничке групе живеле раме уз раме у овим областима и то: Сумерци, који су доминирали на крајњем југу од града Нипура па све до Персијског залива; Семити, који су преовлађивали у централној Месопотамији (у области познатој од око 2400. године пре Христа под именом *Акад*); и једна, по целом простору расејана, етничка мањина непознатог порекла која у науци и даље остаје без посебног назива. Са тачке гледишта савремене науке, разлике између три наведене компоненте првобитног становништва на тлу историјске Месопотамије нису ни политичке ни културне већ искључиво језичке. Све три групације делиле су једне те исте институције, исти начин свакодневног живота, иста знања и технологију при изради предмета за дневну употребу, иста веровања, исто уметничко наслеђе. Јеном речју, припадали су истој цивилизацији која је настала на крајњем југу и која се, с правом, приписује Сумерцима. Сходно томе, назив „Сумерци“ треба искључиво разумети као назнаку за *народ који љовори сумерским језиком*. Слично томе, Семити би били сви они који су се служили семитским дијалектом. Даље, да у древним текстовима нису ту и тамо уочавана нека чудна не-сумерска и не-семитска лична имена као и називи насеобина, ми не бисмо ни били свесни постојања оног трећег етничког елемента. Треба подвући и то да, са научног аспекта, не може бити речи о постојању било какве „сумерске расе“. Проучене лобање из сумерских гробова припадају или долихокефалном или брахикефалном типу и указују на мешавину тзв. јерменонидне и медитеранске расе, од којих ова друга донекле преовлађује.³

² Види Е. Sollberger, *Revue d'Assyriologie*, XLV (Paris 1951), стр. 114–115.

³ Упореди S. Langdon, *Excavations at Kish*, Paris 1924, стр. 115–125; *Ur Excavations I*, London 1927, стр. 214–240; *Ur Excavations II*, London 1934, стр. 400–407; *Sumer V*, 1949, стр. 103.

Потребно је нагласити да сумерски језик није налик ни на један од изумрлих или, пак, живих језика те да се, без обзира на релативно велику бројност сумерских писаних споменика, ипак не могу доносити дефинитивни закључци о самом пореклу Сумераца искључиво на основу анализа сачуваних текстова. Мора се, међутим, рећи да се у поменутим текстовима наилазило на податке који указују на то да су они на матичној територији своје развијене цивилизације, односно у Сумеру, „од самог стварања света“, а већина збивања на која указује сумерска митологија везана су за подручје великих река и мочвара што се свакако може протумачити као индикација да се ради о пределима јужне Месопотамије. С друге стране, индикативно је и то да постоје подаци који указују на чињеницу да су Сумерци сматрали да је порекло узгајања житарица и стоке везано за планинска подручја и да је један од њихових иначе бројних култова говорио о „Госпођи планини“ и божанству названом „Велика планина“.

Слика 3: Фигурина сумерског свештеника ; Слика 4: Седећа статуета сумерског великодостојника

Без улажења у дубљу расправу на ову тему, може се рећи да у савременој науци преовлађује претпоставка да Сумерци ипак потичу из области Кавказа или предела око Каспијског мора. За те просторе се и иначе сматра да су прапостојбина многих народа између којих су и прото-Хетити и Хурити који припадају тзв. „азијској групи“ становника Блиског истока. Сем Сумераца, прото-Хетита и Хурита, азијској етнич-

кој групи такође припадају и Еламићани за разлику од „семитске групе“ у коју спадају Акађани, Аморићани (Вавилонци и Асирци), Арамејци, Јевреји, Хананејци, Феничани и Арапи. Сматра се да се током петог миленијума пре Христа највећи број сумерских племена спустио прво до области данашње Јерменије, а затим даље, долинама Тигра и Еуфрата, према Месопотамији да би се, коначно, већина њих постепено сконцентрисала на самом југу међуречја. Потом је дошло до постепеног стапања Сумераца са староседелачким становништвом и семитском мањином на северу, да би на концу превагнули елементи оних који су тада били већина на овим просторима, а то су свакако били Сумерци.

Проблем хронологије

Питање одређивања апсолутне и релативне хронологије Блиског истока је посебан научни проблем у који овде свакако нећемо детаљно улазити. Пре него што ближе одредимо хронолошке оквири сумерске цивилизације ваља рећи неколико речи о методима за утврђивање старости налаза на археолошким локалитетима.

Најједноставније речено, датовање споменика, односно артефаката нађених приликом археолошких ископавања, ретко је лак, а најчешће тежак и веома сложен посао. Јасно је да је најлакше одредити старост оних споменика прошлости на којим постоји неки натпис какав би, рецимо, био: „Палата Хамурабија, Цара Вавилона“. Таквом предмету лако је одредити апсолутну старост, наравно под условом да нам је из неких других извора познато када је Хамураби владао. Ипак, налази ове врсте веома су ретки и највећи број пронађених објеката мора се датовати применом тзв. „релативне хронологије“ и то коришћењем неких других критеријума као што су, рецимо, типолошки метод (на основу облика артефаката, њихових димензија или стила) или метод стратиграфије.

Типологија је студија о облику артефаката, тј. предмета начињених људском делатношћу, а има за циљ класификацију типова и, затим, њихово међусобно упоређивање по одређеним категоријама. Сви примерци једне класе предмета, као што су рецимо ножеви, секире или керамичко посуђе, могу се по свом облику сврстати у одређене типове. Када се припреми једна таква типологија, онда је релативно једноставан посао описати даље примерке истих предмета узимајући као основу за свој рад већ препознате типове. Међусобно упоређивање типова служи за објашњавање развојног пута при изради артефаката. На тај начин се могу увидети и пратити варијације у њиховој функционалности или уметничкој вредности, као и промене у технологији израде.

Типологија се обично користи упоредо са другим изворима података као што је, рекосмо, стратиграфија, која је пре свега у служби хронолошког везивања пронађених артефаката, тј. одређивања временског раздобља у оквиру којег су та артефакта израђена и коришћена.

Стратиграфија је, најједноставније речено, слика геолошких или културних слојева која се открива сваком археологу приликом ископавања. Вертикални пресек земљишта открива читав низ наслага и слојева који показују геолошке (природне) и културне (трагови људског живота и становања) насlage акумулиране током векова и миленијума. У ранијим фазама коришћења стратиграфског метода у археологији, а у циљу хронолошког одређења пронађених артефаката, сматрало се да су предмети из нижих (дубљих) слојева увек старији од оних из виших (плићих). Међутим, брзо се схватило да дубина не може бити једини критеријум при датовању слојева. Ни у геолошкој (природној), ни у културној (вештачкој) стратиграфији, слојеви нису увек идеално хоризонтални нити су имуни на поремећаје разних врста. Уствари, у пракси су уочени многи поремећаји слојева који су настали накнадним укопавањем зидова, ровова, јама, гробова и слично, те је, стога, проучавање стратиграфије данас постало један врло сложен и деликатан посао. Овде се мора подвући да се стратиграфски метод углавном користи при одређивању већ поменуте релативне хронологије, тј. при одређивању који је културни слој старији а који млађи, а не при утврђивању тзв. апсолутне хронологије, тј. везивања слоја и свега онога што он садржи за тачно фиксиран датум у прошлости.

Дакле, приликом археолошких ископавања може се уочити да су, рецимо, остаци опека неких одређених димензија и/или керамичких ваза неког одређеног облика и украса доминантни на неким нивоима. Исто може да важи и за скулптуру одређеног стила или за примерке оружја одређеног типа и слично. Када се сви остаци таквих артефаката нађених у једном нивоу групишу, они чине тзв. „културни хоризонт“ или „културни слој“. Ако би се, даље, један такав „културни слој“ могао везати за неки натпис са „сигурним датумом“ или, пак, са неким артефактом или спомеником за који је на неки други начин одређена апсолутна старост, онда се цео „културни слој“ може лако сместити у оквиру неке временске скале. У случају да се такав однос не може успоставити, онда се чини све да се старост налаза одреди њиховим односом према сличним културним слојевима на другим локалитетима за које је датовање већ извршено са извесном сигурношћу.

У циљу утврђивања апсолутне хронологије прво су, као што је речено, коришћени писани извори и натписи који су били хронолошки фиксирани, те се материјал пронађен у слоју или некој целини (кућа,

гроб и слично) заједно са таквим писаним документима могао са доста сигурности везивати за датуме који су утврђени у самим текстовима. Оваквом начину датовања допринео је у великој мери проналазак спискова имена египатских фараона. Међутим, постало је јасно да се применом оваквог метода утврђивања апсолутне хронологије може отићи у прошлост само онолико колико такви и слични писани извори допуштају, тј. само до трећег миленијума пре Христа. Када је Месопотамија у питању значајно је споменути тзв. „листе сумерских краљева“ са којима, опет, није баш тако лако баратати јер се оне без неких прецизнијих хронолошких координата најчешће везују за број година владавине одређених краљева (нпр. „*седма година владавине Гудеје, краља Лагаша*“) или, пак, за неки догађај који се збио током владавине неког одређеног владара (нпр. „*онда када је освојен Ниџур*“).

Тек је релативно скоро дошло до примене таквих научних метода помоћу којих је проблем апсолутног хронолошког одређења целина и артефаката делимично решен. Реч је о методима које пружају савремене природне науке, а овде ћемо навести само неке од њих, тј. оне који су данас најчешће у примени.

Када је у питању датовање органских материја поменућемо метод C_{14} .^{*} Радиоактивни угљеник C_{14} је радиоактивни изотоп угљеника који се ствара утицајем космичког зрачења на атмосферу Земље. Спајањем са кисеоником ствара угљен диоксид (CO_2) чије је присуство веома распрострањено у земљиној атмосфери. Сва жива бића апсорбују C_{14} у истој пропорцији у односу на обичан угљеник C_{12} , а када биљка или животиња престане да живи тај процес престаје и долази до распадања овог радиоактивног изотопа. Протоком времена, у мртвим организмима се смањује количина C_{14} у односу на количину C_{12} и то по једној утврђеној константи. Такозвани „half-life“, односно време полураспада – количину времена која је потребна да се половина количине радиоактивног угљеника у мртвим организмима распадне, израчунао је 1949. године професор В. Ф. Либи (W. F. Libby) и том приликом понудио вредност од 5568 година са одступањем од ± 30 година. Сходно томе, ако је позната пропорција радиоактивног угљеника у односу на обичан угљеник у узорку који се испитује, онда се може израчунати колико је времена прошло од момента наступања смрти дотичног организма. Уз добијени резултат ставља се скраћеница ВР („before present“, тј. „пре садашњости“), а по утврђеној конвенцији то одговара 1950. години након рођења Христовог. Треба подвући да су после Либија вршене корекције вредности полураспада те је данас опште прихваћена вредност 5730

^{*} Ознаке хемијских елемената ће се у овом тексту приказивати коришћењем општеприхваћеног стандарда, тј. коришћењем латиничног писма.

година +/- 30 година. Датуми претходно прорачунати по Либијевом систему исправљају се тако што се множе са 1,03.

Мора се рећи да поменути метод за израчунавање апсолутне хронологије има својих не малих недостатака. Тако постоје оправдане примедбе да ритам стварања радиоактивног угљеника C_{14} у атмосфери није увек био константан већ варијабилан. Такође је констатовано, и то методом дендрохронологије, да су датуми утврђени методом C_{14} нешто виши но што би, уствари, требало да буду. Данас се, стога, посебним методом „калибрације“ врше корекције датума добијених путем метода C_{14} . Исто тако, утврђено је да метод C_{14} неоспорно даје извршне резултате када су у питању датуми из даљих епоха праисторије где су извесна хронолошка одступања без неког већег значаја. Када је реч о протоисторијским и историјским периодима, чија поједина раздобља не трају дуже од неколико стотина, а највише пар хиљада година, онда свако, па и оно најмање, временско одступање може знатно да поремети целу хронолошку слику одређеног периода.

Када се ради о датовању неорганских материја задржаћемо се овом приликом само на методу термолуминисценције. Датовање помоћу метода термолуминисценције се користи при утврђивању старости керамичког посуђа. Познато је да одређени минерали у глини имају и задржавају у себи енергију посредством нуклеарне радијације, а уран и тор су главни извори радијације у глини која се користи за израду керамичког посуђа. Протоком времена повећава се и количина садржане енергије, а она се може ослободити излагањем узорка топлоти. Применом једне такве процедуре долази до ослобађања светлости и топлоте, тј. појаве која се назива термолуминисценција. Та процедура се обавља у лабораторијским условима тако што се измрвљени узорак керамичке посуде излаже топлоти, а затим количина емитоване светлости мери и упоређује са количином коју емитују други извори који се изољују при поновном грејању истог узорка на 500 степени Целзијусове скале. Акумулација енергије у узорку се израчунава тако што се одреди степен радијације који је потребан да би се добио утврђени ниво термолуминисценције. То се чини излагањем узорка утицају јаког извора радијације.⁴

Комбиновањем разних научних метода од којих су неки горе поменути могла би се, уз извесне варијације на северу и југу ове велике

4 О питањима везаним за датовање органских и неорганских материја види: C. Renfrew, *Before Civilisation*, London: Jonathan Cape 1973; B. Bannister, *Dendrochronology*, Brothwell and Higgs 1969; E. T. Hall, *Dating Pottery by Thermoluminescence*, Brothwell and Higgs 1969; British Academy, *The Impact of Natural Sciences on Archeology*, London: British Academy 1970.

географске области, предложити следећа хронологија оног раздобља древне Месопотамије који нас овде занима⁵ – подразумева се да сви предложени датуми припадају ери пре рођења Христовог и да нису апсолутни већ, са мањим одступањима, апроксимативни:

– **Прото-историјски период** као период припреме општих услова за настанак сумерске цивилизације (5000–3400), са културама Хасуна-Самара, Ал-Обеид и рани Урук

– **Период прото-писмености** као донекле издвојена, млађа, фаза протоисторијског периода и најранија фаза сумерске цивилизације (3400–2900), са културама средњи Урук (период прото-писмености А, 3400–3300), позни Урук (период прото-писмености Б, 3300–3100) и Џемдет Наср (периоди прото-писмености Ц и Д, 3100–2900)

– **Ранодинастички период** као развијена фаза Сумера (око 2900–2370) са потпериодима: ранодинастички I (2900–2750), ранодинастички II (2750–2600), ранодинастички IIIa (2600–2500), ранодинастички IIIb (2500–2400)

– **Акадско царство** као први значајнији продор Семита на просторе Месопотамије (2370–2220)

– **Владавина Гута** (2220–2120)

– **III династија Ура или „нео-сумерски“ период** као „ренесанса“ сумерске државе (2120–2000)

– **Исин и Ларса период** као фаза дефинитивног распада сумерске државе и стварања самосталних државица (2017–1760)

Ради бољег увида у хронолошке координате древне Месопотамије и суседних области на Блиском истоку напоменућемо и неке од важнијих историјских фаза које су уследиле након горе наведених и то закључно са освајањима Александра Великог:

– **Старовавилонско царство** (1894–1595) са Хамурабијем (1792–1750) као најпознатијим владарем

– **Продор Аморићана** (око 1850)

– **Владавина Касита у централној и јужној Месопотамији** (1585–1160)

– **Стварање државе Хурита у Сирији** (око 1500)

– **Староасирска држава** (1390–934)

– **Досељавање Израиљаца у „Земљу Израиља“** (око 1250)

⁵ Веома корисна публикација на ову тему јесте: *Chronologies in Old World Archaeology*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1965.

- **Филистејци оснивају своје градове** (око 1200)
- **Развој феничанских градова** (око 1100)
- **Стварање израиљског царства** (Саул 1020–1004; Давид 1004–965; Соломон 965–928)
- **Доба подељеног царства** (Израел 928–722; Јудеја 928–586)
- **Средњоасирска држава** (933–746)
- **Новоасирска држава** (745–609; Асирци освајају Самарију 722)
- **Нововавилонска држава Халдејаца** (650–539; Навуходоносор II /605–562/ осваја Јерусалим 586. и одводи јеврејско становништво у „Вавилонско ропство“)
- **Персијанци освајају Асирију, Вавилон и Палестину** (539)
- **Освајања Александра Великог** (331–323)

Сумерска религија

(I) Ойшће одреднице

Без обзира на загонетно порекло Сумераца, може се ипак рећи да је њихова цивилизација изникла управо из недара праисторијске Месопотамије јер је била слика и прилика једног конзервативног сеоског друштва за које знамо да је чинило кичмени стуб древног Ирака. Њихова цивилизација била је, дакле, права „месопотамска“ како по своме пореклу тако и по својој суштини. Управо због тога је надживела нестанак самих Сумераца са историјске сцене око 2000. године пре Христа и то на тај начин што су је готово у потпуности усвојили Аморићани, Касити, Асирци и Халдејци који су, потом, владали истим областима и нешто шире. То нарочито важи када је у питању религија – сумерске богове обожавали су више од три хиљаде година прво сами Сумерци, а потом, уз мање модификације и прилагођавања, и бројни семитски народи након њих. Више од три хиљаде година сумерске религијске представе играле су одлучујућу улогу у јавном и приватном животу становништва Месопотамије оставивши снажан печат на готово све аспекте његовог свакодневног живота.

Може се слободно рећи да ни једно древно друштво није у тако великој мери придавало значај религији, нити је религија била у тој мери уткана у живот како целог друштва тако и сваког појединаца у њему, као што је то био случај у древној Месопотамији. Сумерско друштво почивало је на изражено теократским основама јер је и настало и остало искључиво у орбити институције храма и свештенства, а то је свакако морало имати далекосежни значај на сва потоња збивања. У том смислу довољно је бити свестан чињенице да је становништво

древне Месопотамије одвајкада сматрало да је земља на којој живе, дакле све што живи и постоји у њој и на њој, под искључивом влашћу богова. И најмоћнији асирски владари, чије се царство у једном тренутку простирало од реке Нил па све до Каспијског мора, одувек су себе сматрали само смерним слугама бога Ашура, а таква слика о њима била је доминантна и у очима њихових бројних поданика.

Слика 5: Сумерска ситна пластика – идоли

Наша сазнања о религијским идејама и представама древних Месопотамаца ослањају се једним својим делом на ликовне представе са фигурина, амулета, рељефа, печата и слично. Од велике важности у том смислу је и начин сахрањивања покојника, као и начин подизања и опремања храмова, али од одсудног значаја су свакако подаци које налазимо у пронађеним, сређеним и преведеним сумерским, акадским, асирским и вавилонским текстовима разноврсног садржаја. Овде се ради пре свега о епским причама, митовима, описима ритуала, химнама боговима, призивима божанстава, молитвама, списковима богова, текстовима из области законодавства, као и о разним учењима, пословицама и слично. Најважнији извори тих текстова, који су углавном исписани на плочицама од печене глине, јесу свештена библиотека града Нипура (који је важио за верски центар Сумера), као и дворске и храмовске библиотеке Асура и Ниниве. Старост самих текстова креће се од краја трећег миленијума па све до последњих векова пре Христа, али се са доста сигурности може претпоставити да је у њима забележено и усмено предање из старијег – ранодинастичког перио-

да (2900–2400), па чак и из ранијих фаза што се види из митолошких представа на цилиндричним печатима и скулптурама које потичу још из периода прото-писмености (3400–2900).

Слика 6: Отисак цилиндричног печата

(II) Космоџонија

Најједноставније речено, сумерски свештеник, који је истовремено био и теолог и пророк и мудрац и просветитељ, видео је небо и земљу као главне елементе света, односно космоса. Тако је за космос коришћен термин *ан-ки* који је представљао сложеницу са значењем „небо-земља“. Простор између неба и земље заузимао је *лил* – термин који се, у зависности од контекста, може превести као ваздух, ветар, дах или, пак, дух – те је, уствари, *лил* био онај елемент који је раздвајао, али и спајао небо и земљу.⁶ Из *лил*-а су настала небеска тела – сунце, месец, планете и звезде – која су садржала један само њима својствен квалитет, а то је светлост. Око земље равне као плоча, чврстог небеског свода калотастог облика и *лил*-а између њих, распростирало се тзв. „исконско море“ из којег су сви основни елементи света и настали. Након раздвајања неба и земље и стварања светлећих небеских тела створене су биљке, животиње и људска бића. Космос стварају, њиме управљају и одржавају га у постојању моћна, антропоморфна, невидљива и бесмртна бића, тј. богови, и то према унапред датим и сасвим одређеним божанским законима и правилима деловања који су називани *ме*. Њихов међусобни однос је строго хијерархијски, а у

⁶ S. N. Kramer, *The Sumerians*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1963, стр. 112–113.

рукама индивидуалних чланова пантеона је судбина свега што постоји почевши од четири велике области (царстава) космоса које чине небо, земља, море и ваздух, па преко сунца, месеца и звезда као небеских тела, све до река, планина, равница, канала, дрвећа, обрадивих поља, пијука и плуга, градова и свих градских (тј. државних) установа и служби. Када се ради о самом процесу стварања света, сумерски теолози су развили учење које је, може се рећи, прерасло у догму међу представницима готово свих потоњих цивилизација и религија на Блиском истоку, а ради се о стваралачкој сили *свешће речи* и значају *имена*. Тако је за настанак било чега што постоји било сасвим довољно да божанства приликом стварања само изговоре *реч* и *именују* створено.

(III) Теоџонија и џанџеон

Сумерски богови били су у потпуности антропоморфни, како по свом изгледу тако и по карактеру. Баш као и људи и они су снивали, ковали планове и делали; рађали су се, женили, множили, јели и пили. Били су подложни свим страстима и слабостима који су иначе карактеристичне за створеног човека. Ипак, били су углавном истинољубиви и правдољубиви, али људима није баш увек било лако да разумеју праве мотиве за неке од њихових активности. Сматрало се да обитавају на „планини неба и земље, тамо где се сунце рађа“, ⁷ а најзначајнији међу њима имали су у сумерским градовима своје „куће“ у виду монументалних храмова који су доминирали над околином пошто су били изграђени на високим вештачки насутим подножјима (*зиџураџима*).

Слика 7: Храм са зигуратом из Ура

⁷ *Исџо*, стр. 119.

Најкасније до средине трећег миленијума искристалисало се на стотине имена сумерских божанстава, а то се може потврдити идентификацијом њихових имена на глиненим плочицама које су носиле текстове молитви, химни величања, жртвених служби и слично. На основу тих текстова могло се утврдити да су главни сумерски верски центри – Ериду, Нипур и Шурупак – од најстаријих времена свог постојања у том својству, имали своје космогоније и теогоније које су се по неким специфичностима донекле разликовале једне од других. Од политичке превласти и утицаја појединог верског центра на остале сумерске градове зависило је и ширење одговарајућих идеја и веровања. Ипак, многи од елемената су заједнички свим варијантама сумерске теогоније те су, на основу тога, стручњаци ипак били у могућности да понуде њену приближну реконструкцију. Тако је, рецимо, владарка исконског мора била „Велика прамајка која роди све богове“, богиња Наму, која је створила господара неба, бога Ана или Ануа, и владарку земље богињу Ки (сумерски појам небо-земља = *ан-ки* по именима поменутих божанстава). Ан и Ки су родили Енлила, господара ваздуха, који је раздвојио небо од земље, тј. онога који служи као спона између неба и земље. Енлил је творац бога месеца познатог у сумерској традицији као Нана, а у семитској као Син. Нана је, са своје стране, родио бога сунца Утуа, а кћи му је била богиња плодности, љубави и рата Инана, или Иштар у семитској традицији. Ту је био и Енки, син богиње Наму, поштован као господар слатких вода, река, канала и као бог мудрости и „Велики учитељ“ – заштитник уметности и занатства, књижевности, науке и чаробњаштва.

(IV) Главна божанства

Четири најважнија божанства сумерског пантеона, који су истовремено и стваралачка божанства, били су господар неба Ан, господар ваздуха Енлил, господар вода Енки и велика богиња-мајка и владарка земље Ки, позната и као Нинхурсаг.

Ан – сматра се да је Ан, као господар неба, био поштован као врховни бог сумерског пантеона током ранијих фаза сумерске цивилизације, односно све до око 2500. године пре Христа.⁸ Заједно са богињом Ки, тј. Нинхурсаг, важио је за претка већине осталих богова иако се понегде наводи да му је и жена и мајка била Наму, „Велика мајка“ и „Владарка исконског мора“.⁹ Његов главни храм („кућа“)

⁸ *Истѿо*, стр. 118.

⁹ S. N. Kramer, *Sumerian Mythology*, Harper & Brothers, New York, 1961, стр. 114.

био је у граду Уруку, а заједно са Енлилом одређивао је боговима, богињама и владарима њихове области утицаја на земљи. Енки му додељује почасно место за трпезом богова у светом граду Нипуру приликом прославе изградње свога новог дома у граду Еридуу. Након великог потопа Ан и Енлил чине бесмртним јединог преживелог међу људима, *Ушнайишшима*.¹⁰

Енлил – као господар ваздуха (*ен*=господар, *лил*=ваздух, ветар, дах, дух), уживао је улогу најдоминантнијег божанства у целом Сумеру након што је Ан изгубио свој примат и потпуно се повукао у анонимност живота на небу. Његову персонификацију врховног божанства потпуно је преузео бог Мардук током доминације града Вавилонa. У бројним текстовима везаним за мит, ритуал, призиве, молитве и слично Енлил је познат као „Отац богова“, „Господар неба и земље“, „Цар царева“, „Господар свих земаља“. ¹¹ Његова главна „палата“ (храм) важила је за најсветије место у граду Нипуру, иначе верском центру целог Сумера, и носила је име *Екур*. Без Енлиловог благослова није се могао саградити нити један град, ниједан владар се није могао уздићи на престо, нити би без њега ико могао достићи достојанство првосвештеника:

*Без Енлила, Велике ѿланине,
Ниједан град не би био саграђен нишпи би ѿједно насеље било основано,
Не би било шшала, не би било сшјада оваца,
Ниједан краљ не би се узвисио, ниједан првосвешшеник не би се родио...*¹²

Уз то, Енлил је виђен и као благонаклоно и благотворно божанство које даје дах живота свему што је живо, које чини да дан осване, који је милостив према човеку, под чијим утицајем расту биљке из семена, који обезбеђује изобиље и сваки напредак:

*Без Енлила, Велике ѿланине ...
Реке се не би изливале и не би било ѿлнош шла,
Рибе у мору не би се мресшиле,
Пшшце небеске не би на земљи свијале своја шнезда,
Облаци небески не би земљу влажили,*

¹⁰ *Исшо*, стр. 63 и 98.

¹¹ S. N. Kramer, *The Sumerians*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1963, стр. 119.

¹² Превод „Химне Енлилу“ са енглеског језика из књиге S. N. Kramer, *History Begins at Sumer*, New York, 1959, стр. 93.

*Биљке и шраве, које су слава равнице, не би расле,
Усеви и ђашњаци били би јалови,
А на дрвећу не би било ни цветица ни плода ...*¹³

Енки – син владарке исконског мора – богиње Наму. Није важио за господара земље на шта би, евентуално, указивао превод његовог имена (*ен*=господар, *ки*=земља), већ је био господар вода, мушког семена (стварања и плодности) и мудрости. Семити су га називали именом Еа – сумерско име које би у преводу значило „Кућа (храм) вода“. Сматрало се да поседује све квалитете ове течности која живот даје: свеprisутност, моћ очишћења и плодности (као господар слатких вода – извора, бунара и канала, без којих би земља остала необрадива и неплодна). Исто тако, био је често непредвидив и деструктиван као што то и вода може понекада бити. Енки је био заштитник града Еридуа. Као господар мудрости и „Велики учитељ“ важио је за заштитника уметности, заната, науке, књижевности и чаробњаштва. Придавана му је и веома значајна улога чувара већ поменутих божанских закона и правила деловања који су називани *ме*, те је, тако, виђен као „Велики надзорник“ и организатор функционисања целокупног света који је, иначе, створио Енлил.¹⁴

Слика 8: Енки излази из воде, отисак цилиндричног печата

Ки – владарка земље („Мајка земља“), позната и као богиња-мајка Нинхурсаг („Госпођа планина“), Нинмах („Узвишена госпођа“) и Нинту („Госпођа која рађа“), важила је за мајку свих богова и живих бића, односно за једно од четири главна, стваралачка божанства. Сјединивши

¹³ Исџо, стр. 93–94.

¹⁴ S. N. Kramer, *The Sumerians*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1963, стр. 122.

се са Ан(у)ом рађа Енлила, али је он, поставши од сина њен супружник, одваја од Ана и одводи са собом. Заједно са Енлилом, а уз помоћ Енкија, ствара биљни и животињски свет на земљи, па и самог човека.¹⁵

(V) *Седморо који одређују судбину*

Три важна астрална божанства – господар месеца Нана (семитски Син), господар сунца Уту (семитски Шамаш), и кћи господара месеца Инана (семитска Иштар) – заједно са четири главна божанства (Ан, Енлил, Енки и Нингурсаг) чине групу од седам божанстава иначе познату у сумерској традицији као божанства „која одређују судбину“.

Нана или Син – бог месеца, рођен је као плод Енлилове насилне обљубе лепе Нинлил, кћери старог сумерског божанства земљорадње и заштитнице града Урука – богиње Нин-Шебаргуну, и њеног супружника, бога амбара, Хајаа.¹⁶ Био је поштован као главно божанство града Ура, а то достојанство је добио на дар од Ана и Енлила.¹⁷ Нана плови небом у малом чамцу називаном *џуфа* који је био сачињен од плетене трске везане катраном. Тако је, једном приликом, отпловио до светог града Нипура зауставивши се успут у пет градова. У Нипуру је богато даривао Енлила преклињући га да својим благословом обезбеди граду Уру сваки напредак и заштиту од великих поплава.¹⁸ Заједно са „Великом госпођом“, богињом Нингал (која је била кћи Енкија и „Госпође чисте трске“, богиње Нин-Гикуга), рађа Утуа и Инану.¹⁹ Сваког месеца одлази у „Доњи свет“ где одлучује о судбинама мртвих. Нана је за свог смртног представника на земљи поставио краља Ур Намуа, оснивача чувене III династије Ура.²⁰

Уту или Шамаш – бог сунца и правде којег су родили Нана и Нингал. На крају сваког дана он одлази у „Доњи свет“ залазећи иза „Западне планине“, а наредног јутра излази над „Источном планином“. Док је у „Доњем свету“ одлучује о судбинама мртвих или, пак, леже да се одмори и преспава ноћ.²¹ На иконографским представама обично је приказиван са ватреним зрацима који му избијају из рамена, а

¹⁵ *Исџо*, стр. 122.

¹⁶ *Исџо*, стр. 146–147.

¹⁷ *Исџо*, стр. 83–84.

¹⁸ S. N. Kramer, *Sumerian Mythology*, Harper & Brothers, New York, 1961, стр. 47–49.

¹⁹ D. Wolkstein and S. N. Kramer, *Inanna: Queen of Heaven and Earth*, Harper & Row, NY 1983, стр. 30–34.

²⁰ S. N. Kramer, *The Sumerians*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1963, стр. 84.

²¹ *Исџо*, стр. 132, 135.

у рукама носи нож. Поштујући наређења Енкија он призива воду из земље како би се наводњавао *Дилмун*, односно рајски врт, или „Земљу живих“, тј. „место одакле сунце излази“.²² Познат је и као владар *Дилмуна*. У „Епу о Гилгамешу“ *Гилгамеш* и *Енкиду* налазе свог заштитника управо у личности Утуа, јер им у критичним ситуацијама обојици пристиже у помоћ.

Инана или Иштар – кћи бога месеца Нане и Нингал (сестре близнакиње бога сунца Утуа). Кроз све периоде месопотамске цивилизације важила је за најважније, тј. најпоштованије женско божанство, а њено сумерско име (Инана) највероватније потиче од назива Нин-Ана („Госпођа неба“ или „Владарка неба“). Њен акадски, тј. семитски назив је Иштар са својим панданима у личностима хананејске богиње Аштарте и египатске богиње Изиде. Као амбициозна богиња плодности, љубави и рата, вечерња и јутарња звезда (планета Венера), богиња месеца и слично била је главни заштитник града Урука у којем је, својевремено, живео и *Гилгамеш* – јунак чувеног сумерског епа. Велико поштовање уживала је и у градовима Кишу и Уру где су, такође, постојали њени храмови. Инана је била и „Краљица звери“, а њена света животиња био је лав. Иконографски је најчешће приказивана као наоружана крилата ратница са звезданим ореолом и рогатом круном на глави, а њени симболи су најчешће звезда и/или розета.

Слика 9: Представа богиње Инане (семитске Иштар) у рељефу

²² *Исшо*, стр. 148.

Уз четири главна божанства (Ан, Енлил, Енки и Нингурсаг) и три важна астрална божанства (Нана/Син, Уту и Инана/Иштар), тј. седморо „који одређују судбину“, овде ћемо само поменути и тзв. педесет „великих богова“ који нигде нису појединачно именовани, али који се по свој прилици могу идентификовати са тзв. Ануанкима, тј. децом господара неба Ана.²³ Из древних текстова је позната и група минорних, такође за сада анонимних, божанстава позната под називом Игиги.²⁴

Сумерска митологија и епика

(I) Ойишје огреднице

Пронађено је и сачувано на хиљаде глинених плочица са записима бројних сумерских митова и епова који на разним древним месопотамским језицима, у разним верзијама и са разним именима говоре о истим божанствима, полубожанствима, херојима и демонима. Најчешће су те плочице проналажене у прилично оштећеном стању, али је њихова бројност толико велика да су се из разних фрагмената истих митова нађених на разним локацијама могле саставити повезане целине. Не велики број научника је учествовао у овом грандиозном подухвату, а као нарочито заслужне за тај стрпљиви и мукотрпан рад требало би споменути Франсоа Тиро-Данжена (François Thureau-Dangin), Антона Деимела (Anton Deimel), Едуара Кијера (Edwar Chiera) и, свакако, Самјуела Ноу Крамера (Samuel Noah Kramer). Само постојање овако великог броја плочица са митолошко-епским садржајем објашњава се преписивачком традицијом у древној Месопотамији као и праксом да се у школама за писаре, при храмовима, преписују текстови митова.

Уопштено говорећи може се рећи да се у сумерској митологији и епици обрађују три основне теме или мотива и то: а) стварање света, уређење света и стварање човека; б) „Велики потоп“; в) силазак у „Доњи свет“, тј. свет мртвих. У свим варијантама текстова на ове теме уочљиви су садржаји који се касније, на изванредан начин, понављају преламајући се преко млађих књижевних и митолошко/епских традиција на Блиском истоку и у Егеји. То свакако важи и за старојеврејске, односно старозаветне књижевне текстове на тему стварања и потопа, као и за старогрчке списе који, кроз митолошке приче о Персефони као и о Орфеју и Еуридики, на веома сличан начин обрађују мотив силаска у „Доњи свет“.

²³ *Исџо*, стр. 123.

²⁴ *Исџо*, стр. 123.

(II) Стварање свешта, уређење свешта и стварање човека

Иако је у одељцима о сумерској космогонији и теогонији већ нешто речено о овим темама ми ћемо их ипак и овде поменути и то кроз неке сасвим конкретне митове. Тако је, рецимо, у миту „Енлил и стварање пијука“ дат један од описа стварања света где се, као и на другим местима, „Отац богова“, „Цар неба и земље“, „Цар царева“ и „Господар свих земаља“, тј. Енлил, приказује као бог који је раздвојио небо од земље, чијом наредбом је из земље изникло „земаљско семење“, који је створио „све што је потребно“ укључујући ту и пијук коју је, потом, даровао на коришћење „црноглавима“, односно Сумерцима. У миту „Лето и зима“ Енлил је опет тај који ствара сво дрвеће, плодове и житарице и омогућује плодност земљи и просперитет свега и свима. Именовао је „зиму“ за главног „земљорадника богова“ и дао јој власт над водама и свим оним што из земље израста.²⁵

Из митова о уређењу већ створеног света сазнајемо да су Енлил и Енки (бог мудрости и господар вода) наредили другостепеним божанствима да саграде градове, подигну храмове, штале и житнице и то пре него што ће бити створен сам човек. Човек је, пак, створен због тога што су се богови живећи у сваком изобиљу често опијали и тако занемаривали своје дужности, те им је био потребан неко ко би производио и приносио им њихове бројне потрепштине. У том смислу, Енки је овластио Наму (мајку свих богова) и богињу рађања Нинми да уз помоћ разних божанстава створе човека и то од иловаче која је узета из неког мрачног понора. Тако је на почетку створено шест врста људи од којих се само за две зна какве су: једна је жена нероткиња, а друга је евнух за кога се каже да му је дужност да двори владара. Интересантно је да је Енки, према истом казивању, створио и једно људско биће слабог тела и ума па је тражио од богиње Нинми да она то некако исправи. Показало се да јој то није пошло за руком, па је укорила Енкија што је створио тако јадно биће. За Енкија се, између осталог, такође зна да је у једном тренутку обишао сву земљу како би „утврдио судбине“ свега што је на њој, тј. завео ред, јер је био чувар божанских закона и правила деловања који су називани *ме* (о чему је већ било речи).

Енки је главни учесник и приче о рајској земљи „на истоку“ – *Дилмуну*, „Земљи живих“ која је била „чиста“ и „светла“ и која није познавала ни болест ни смрт. Ипак, у њој није било свеже воде која је тако важна за сав живи свет те је Енки, стога, наредио Уту (богу сунца) да је напуни водом из извора земаљских. *Дилмун* се тако претворио у

25 S. N. Kramer, *The Sumerians*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1963, стр. 147. Види такође G. Roux, *Ancient Iraq*, Penguin Books 1969, стр. 92.

божански врт са цветним ливадама и зеленим дрвећем бременитим свакојаким воћним плодовима. Нинхурсаг („Велика богиња-мајка“) је овде створила осам биљака чије је плодове јео радознали Енки како би видео каквог су укуса. Разљућена Нинхурсаг баца проклетство смрти на Енкија и овај одмах почиње да оболева и то тако што му болест захвата осам органа. У крајњем расплету ове драме умилоствљена Нинхурсаг рађа осам лековитих божанстава (по једно божанство за сваки оболели орган) и тако исцељује Енкија.

Иако је у овом миту реч о рајском врту у којем бораве божанства а не људи, у њему је много сличности са библијском причом о Едемском врту који се такође налазио негде „на истоку“ где „никоше из земље свакојака дрвета за гледање и добра за јело“ (1 Мој. 2, 9) и где „вода тецјаше из Едема натапајући врт“ (1 Мој. 2, 10). Свакако најинтересантнија паралела између два списка је у вези са библијским описом стварања Еве, која је „мати свијема живима“ (1 Мој. 3, 20), тј. „она која живот даје“, и то „од ребра које узме Адаму“ (1 Мој. 2, 22). Зашто баш од ребра, а не неког другог Адамовог органа? Ако се дозволи и узме у обзир једна иначе сасвим прихватљива претпоставка да су текстописци сумерског мита и старозаветног казивања о Постању користили неки заједнички праузор, онда цела ствар постаје прилично јасна. Наиме, сумерска реч за ребро јесте *џи*, а богиња коју је Нинхурсаг родила за излечење Енкијевог ребра носила је име Нин-Ти, што на сумерском језику значи „Госпођа ребра“. Пошто сумерска реч *џи* такође значи и „који живот даје“ онда име Нин-Ти може значити и „Госпођа ребра“ и „Госпођа која животи даје“ што је, као што је већ речено, старојеврејско значење имена Ева.²⁶

(III) *Поџој и Еј о Гилјамешу*

Прича о великом потопу који је послат као божанска казна за сагрешења људског рода вероватно је једна од најпознатијих у целом свету, а помиње се, наравно, и у библијском старозаветном спису. Потоп се спомиње и у можда најчувенијем сумерском спеву – *Еју о Гилјамешу*, где је описано трагање овог јунака за бесмртношћу.

Гилјамеш је био краљ града Урука и према Списку сумерских краљева био би пети краљ прве династије Урука (око 3500. пре Христа). Према спеву, *Гилјамеш* је у себи имао две трећине божанског и једну трећину човечанског пошто му је отац био бог Лугалбанда, а мајка свештеница *Нинсун*. Био је физички снажан, али се показао као лош

²⁶ S. N. Kramer, *Mythology of Sumer and Akkad*, Mythologies of the Ancient World, Doubleday and Company Inc., New York 1961, стр. 102–103.

владар који је тлачио народ кулуком ради одржавања градских бедема и који је проводио своје дане углавном заводећи жене. Посебно је био омрзнут зато што је полагао право на прву брачну ноћ са сваком невестом у граду. Угњетени народ је стога затражио помоћ од бога који им излазе у сусрет тиме што у дивљини стварају дугодлаког и дугокосог *Енкидуу* који живи, једе и пије са животињама. *Енкидуу* примећује неки ловац док је овај дивљи човек ослобађао у замке уловљене животиње. Како би му одвукао пажњу од својих замки, ловац приводи *Енкидуу* једну блудницу из Инаниног храма у Уруку која га, поред осталог, подучава и цивилизованом животу људи због чега га убрзо напуштају све животиње. Блудница му такође прича и о великој снази *Гилгамеша* и изазива у њему жељу да одмери своју снагу са његовом. *Гилгамеш* и *Енкиду* се сусрећу у двобоју из којег *Гилгамеш* излази као победник стекавши тиме *Енкидуово* дубоко поштовање и пријатељство.

Гилгамеш и *Енкиду* потом крећу у велике авантуре и борбе са чудовиштима и тиме привлаче пажњу Инане, велике богиње љубави, која почиње да жуди за *Гилгамешом*. Он је, међутим, веома грубо одбија и тиме навлачи на себе њен гнев. На Инанин захтев богови шаљу „небеског бика“ да убије *Гилгамеша*, али га *Енкиду* хвата за роге и ломи му врат. Разљућени богови шаљу тешку болест на *Енкидуу* и он умире на велику жалост *Гилгамеша* који потом схвата да је и сам смртан и да и њега, као и све остале, очекује смрт.

У потрази са бесмртношћу *Гилгамеш* креће у потрагу за *Ушнаишштимом* који је једино људско биће коме су богови подарили вечни живот. Прешавши „реку смрти“ *Гилгамеш* налази *Ушнаишштима* који му прича причу о великом потопу и о томе како га је преживео. Испричао му је да су се богови, а нарочито Енлил, силно наљутили на људски род и одлучили да га униште потопом. Њему је тај план ипак дојавио Енки и упозорио га да сагради пловило како би спасао себе, своју породицу, пријатеље, занатлије, злато и животиње. Послушао је савет и саградио велики брод:

... укрцао сам своје злато и сребро, своју породицу и рогбину, животињом сребро и дивље животиње, као и све занатлије. Потом сам и сам ушао у брод и зашворио за собом врата...

... у цик зоре појавио се црни облак; у њему је урлао Агад, а Нергал и Инурта су предводили напад...

... све је обузела пана и браћа браћа више није могао видети. Чак и синановници неба више нису могли препознати једни друге. И сами богови су се уклањали постојања и зрчили од страха...

... шесті дана и шесті ноћи дували су ветрови, а вода пошайала. Олуја је покорила сву земљу, а онда је седмој дана ветар престиао да дува и вода да надире као војска моћних рајника. Море се умирило, ветар је утихнуо...

... посмајрао сам море, ослушкивао тишину његовој іласа и тишину људској рода који је сав био претворен у блаш...

... седмој дана сам пустио јолубицу али се врашила на брод пошто није имала иде да се спусти...

... посмајрао сам учину и у даљини приметити којно; брод је доловио до Нитсирске јоре и ту се насукао...²⁷

Ушнайиштим се потом искрцао на копно и одмах учинио жртву боговима. Енлил је осетио велику грижу савести и из захвалности Ушнайиштому што је ипак спасао људски род даровао њему и његовој жени бесмртност али само у виду вечног живота у Дилмуну.

У наставку пева Ушнайиштим и његова жена откривају Гилгамешу место где ће наћи биљку, тј. „цвет живота“, који би га сваки пут кад га окуси изнова чинио младим. Он налази то место на дну океана и бере „цвет живота“. Ипак, одлучује да га не поједе одмах већ да се врати у Урук, где би испробао његову моћ на неком старцу. Леже на обалу океана да се одмори, а цвет проналази и једе змија која одмах потом скида са себе своју стару кожу.

Гилгамеш се враћа у Урук као смртник, али и као човек који је много тога у животу научио.

(IV) Силазак у „Доњи свет“ и мит о Инани и Думузију

Један од најпознатијих сумерских митова који говори о Инани и њеном мужу, богу вегетације и краљу-пастиру, Думузију испричан је кроз неколико расплета и у неколико верзија од којих је најпознатија она о „Инанином силаску у Доњи свет“. Иначе, овај популарни мотив силаска у „Доњи свет“ и поновног изласка из њега у виду неке врсте устајања из мртвих распрострањена је широм Блиског истока. Тако вавилонска верзија говори о богињи Иштар и богу Тамузу, а египатски мит о богињи Изиди и богу Озирису.

Мит о „Инанином силаску у Доњи свет“ почиње жељом „Краљице неба“ и амбициозне богиње плодности, љубави и рата – Инане, да прошири своју власт са неба у „Доњи свет“, тј. у свет мртвих. Решена да ту жељу и оствари она облачи своје владарске одоре, ставља на себе сав свој накит и креће у област мртвих у којој влада нико други до

²⁷ Превод са енглеског језика из књиге *The Epic of Gilgamesh (an English Version with an Introduction by N. K. Sandars)*, Penguin Books 1975, стр. 109–112.

њена сестра Ерешкегал, сумерска богиња смрти и таме. Знајући да из света мртвих још нико није поново изашао и осећајући опасност да и њу тамо задрже, Инана налаже своме везиру *Ниншубуру* да, у случају да се не врати у року од три дана, одмах оде до три највећа божанства и то прво у град Нипур код Енлила, затим у Ур код Нане и, на крају, у Ериду код Енкија и затражи од њих помоћ. Ерешкегал је није дочекала ни најмање сестрински. Иако се Инана лажно представила на главној капији „Доњег света“ вратар је, по налогу своје господарице, пушта да уђе и спроводи кроз свих седам капија до Ерешкегалиног двора начињеног од чистог лапис лазулија (веома цењеног полудрагог камена). При проласку кроз сваку капију скидају јој једно за другим сву одећу и украсе, тако да је пред своју сестру и седам страшних судија „Доњег света“ приведена у потпуности обнажена. Пошто је одмах искусила њихов „поглед смрти“ Инана умире и њено мртво тело бива окачено да виси о коцу.

Видевши да је истекло три дана и три ноћи, а да његове господарице нема, везир *Ниншубур* не губи време и одлази да тражи помоћ. Енлил и Нана одбијају да спасу Инану и једино Енки нешто предузима у том смислу. Ствара два бесполна бића *Куртарау* и *Калашурау* којима налаже да оду у „Доњи свет“ и оживе Инану тако што ће је пошкропити „водом живота“ и нахранити „храном живота“. Тако су, поред разних перипетија, и учинили и Инана је оживела. Пошто је закон „Доњег света“ налагао да га нико не може напустити уколико не нађе некога ко је истог ранга да га/је тамо замени, Инана се враћа у свет живих да би нашла себи једну такву замену и то под јаком пратњом страшних и немилосрдних демона. У своме трагању наилази на богове заштитнике градова Умае и Бад-Тибире. И један и други, Шара и Латарак, бивају пренеражени видевши страшна бића из „Доњег света“. Одбацују са себе раскошне хаљине, облаче просјачку одећу не би ли се тиме што више унизили и, бацивши се лицем у прашину пред ноге Инани, моле је за милост. Прихватајући понизност коју су пред њом исказали, Инана не бира ни једног од њих двојице као своју замену за „Доњи свет“ већ одлази у Урук код свога мужа Думузија. Тамо га затиче како седи на своме престолу раскошно одевен не показујући да на било који начин жали за злом судбином своје жене. Напротив, њој је изгледало као да ликује у њеној несрећи. У својем бесу Инана баца на Думузија „поглед смрти“ и предаје га немилосрдним и нестрпљивим демонима да га одведу у „Доњи свет“. Пребледевши, Думузи схвата своју злу коб и падајући на колена преклиње Инаниног брата Уту, бога сунца, да га спаси.

Овде се прекида текст мита због великог оштећења плочица на којима је мит записан, тако да научном свету до скоро није била позната

коначна судбина Думузија. Ипак, захваљујући вишедеценијском напору Иго Радоа (Hugo Radeau), Анри де Генујака (Henri de Genouillac) и Торкилда Јакобсена (Thorkild Jacobsen) пронађен је, обрађен и преведен текст једног другог мита – „Смрт Думузија“, из којег се види да је, без обзира на благонаклону интервенцију Утуа, Думузи ипак скончао у „Доњем свету“ као замена за своју преамбициозну и жестоко разљућену жену – богињу Инану.

Уместо закључка

Овде смо се тек дотакли проблематике која је везана за само неке од иначе бројних аспеката грандиозне сумерске цивилизације. Много тога што је са њом у вези још увек крије копрена људског незнања, јер је велики број материјалних остатака сумерске цивилизације, нажалост, заувек уништен. Томе су, поред „зуба времена“, свакако највише допринела велика и небројена ратна разарања на њеном матичном подручју. Светски моћници су се готово од памтивека отимали око ове стратешки изузетно важне области међуречја Тигра и Еуфрата. Почетком 21. столећа након рођења Христовог и читавих 5,5 миленијума након настанка првих сумерских градова-држава сведоци смо да тај процес ратних разарања не само не јењава, већ да материјална и духовна деструктивност људске похлепе поприма све трагичније размере. У сваком случају, обзиром на њен колосални значај за савремену светску културу у целини као и на честу и неправедну запостављеност управо те чињенице, сумерска цивилизација свакако заслужује да се о њој много више и много чешће говори.

Библиографија:

- V. Gordon Childe, *The Dawn of European Civilization*, Paladin 1973.
- Colin Renfrew, *Before Civilisation*, London: Jonathan Cape 1973.
- Robert W. Ehrich (Editor), *Chronologies in Old World Archaeology*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1965.
- Charles Burney, *From Village to Empire: An Introduction to Near Eastern Archaeology*, Phaidon Press Ltd., Oxford 1977.
- Leonard Wooley, *Mesopotamia and the Middle East*, Methuen, London 1961.
- др Видосава Недомачки, *Археологија Блиској Источној*, Научна Књига, Београд 1978.
- Henry Frankfort, *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, The Pelican History of Art, Penguin Books 1970.
- S. N. Kramer, *The Sumerians*, The University of Chicago Press, Chicago & London 1963.
- S. N. Kramer, *Sumerian Mythology*, Harper & Brothers, New York 1961.
- S. N. Kramer, *History Begins at Sumer*, New York 1959.
- S. N. Kramer, *Mythology of Sumer and Akkad*, Mythologies of the Ancient World, Doubleday and Company Inc., New York 1961.
- D. Wolkstein and S. N. Kramer, *Inanna: Queen of Heaven and Earth*, Harper & Row, NY 1983.
- G. Roux, *Ancient Iraq*, Penguin Books 1969.
- *Mythologies of the Ancient World*, Edited and with an Introduction by Samuel Noah Kramer, Anchor Books, Doubleday & Company Inc. 1961.
- *The Epic of Gilgamesh* (an English Version with an Introduction by N. K. Sandars), Penguin Books, 1975.

A BRIEF GLANCE AT SOME ASPECTS OF THE SUMERIAN CIVILIZATION (ORIGINS, CHRONOLOGY, RELIGION, MYTHOLOGY AND EPICS)

Peter V. Šerović

*Faculty of Orthodox Theology of the
University of Belgrade*

Summary: *The first truly urban human culture appeared in Southwest Asia within the region of Mesopotamia, i.e. in Sumer. Although the Sumerians as an ethnic group disappeared from the historical scene just about the beginning of the second millennium BC, their civilization continued its life and development through people who had adopted it as their own – the Semitic Acadians and Amorites, followed by other inhabitants of Mesopotamia and the Middle East. By its transmission through a singular symbiosis of Judeo-Christian and Hellenic thought which had found its most authentic expression within the Christian culture of the Romioi (Byzantines) on one side, and the original traditions of Judaism and Islam on the other, the Sumerian civilization is embedded into the very foundations of the contemporary world civilization.*

Key words: *Mesopotamia, Sumer, Sumerians, periodization, relative chronology, absolute chronology, typology, stratigraphy, cosmogony, theogony and pantheon, mythology, epics.*